

folk/ed. Derg, 2020; 26(2): 329-346
DOI: 10.22559/folklor.1170

Yasın Yurtsuzlaştırdığı Kadınlar: Antigone*

Women who are Deterritorialisated by Mourning: Antigone

Burcu Dabak Özdemir**

Öz

Bu çalışma Sofokles'in Antigone metnine eleştirel söylem analizi uygulayarak yeni bir okuma getirme amacı taşımaktadır. Antigone metni genel olarak kolektif toplum örgütlenmesinden devlet düzenine geçişte ortaya çıkan bir geçiş metni olarak kabul edilmektedir. Çalışmanın temel tezi metinde yer alan geçişlerden kaynaklanan sancılı ritüel ve tören kavramlarıyla simgeleştirilmiştir. Bu kabul ve tezden yola çıkan çalışmanın amacı da insanın kültürel mirası olan ritüellerle, oyuna adını veren kadın karakter Antigone'nin eylemlerini birlikte okumak ve bu eylemleri ve sonuçlarını ritüel süreçler ile açıklamaktır. Literatürde ritüel kavramına dair kuramsal açıklamalar, Antigone metninin incelemesi için kullanılan eleştirel söylem analizinin dayanağını oluşturmaktadır. Bu çalışmanın argümanı, Antigone karakterinin yerine getiremediği ritüeller nedeniyle eşikte kaldığı ve bu eşikte olma hali nedeniyle tüm toplumsal atıflardan ve kimliklerden kurtularak yıkıcı eylemler tasarlama becerisi elde ettiğidir. Bu yıkıcılık durumu da geçiş dönemindeki toplumsal gerilim ve sancılı hakkında yeni bir okuma imkânı sunmaktadır.

Anahtar sözcükler: ritüel, Antigone, tören, tragedya, Kreon

Geliş tarihi (Received): 22.11.2019- Kabul tarihi (Accepted): 15.04.2020

* Bu çalışma 2013 yılında Kadir Has Üniversitesi Film ve Drama Bölümü'ne teslim edilmiş *Sofokles'in Antigone Metninde Ritüel'in İşlevi* adlı yüksek lisans tezinden, tezin yazarı tarafından üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Gör., Yaşar Üniversitesi, İletişim Fakültesi Radyo-Televizyon ve Sinema Bölümü. burcudabak@gmail.com. ORCID ID: 0000-0003-2124-252X.

Abstract

This study aims to bring a new understanding to Sofokle's *Antigone* by using critical discourse analysis. *Antigone* is accepted as a threshold text, which emerges during the time the society organized at the collective level transforms into a system of State. This study claims that the tensions caused by these different types of transformations are symbolized through the concepts of ritual and ceremony. Bearing this claim and argument in mind, the aim of this study is to read the rituals, which are the cultural heritage of humanity together with the deeds of the female character *Antigone*, who gave her name to the play, and to explain these deeds and their consequences with the processes of rituals. The theoretical explanations on the concept of ritual form the core of the critical discourse analysis used to examine *Antigone* text. The claim of this study is that *Antigone*, a female rebellious character remains at the liminal state, and as a result of this, she gains the skills to design destructive acts by being liberated from all social contracts and identities. This destructive state provides a new possibility of reading on social tensions observed during the time of transformation.

Keywords: *ritual, Antigone, ceremony, tragedya, Kreon*

Extended summary

This essay argued that Sophocles' *Antigone*, as a text, demonstrates the tension between gender and state organisation of existing society by using the tension between ceremony and ritual. Focusing on this argument, this study investigates the text by using critical discourse analysis. This essay looks at the dialogue and monologues about how *Antigone* as a rebellious woman explains the relationship between herself and ritual, and how *Kreon*, as her antagonist, explains himself and the relationship between with the ceremony of state in order to find out the transformation of society and how this transformation impacts gender roles.

Ritual is a symbolic, standardised and repeated performance, which helps its performer gain new knowledge, and adapt this new knowledge on some specific periods of his/her life. According to Turner (1982:183) ritual is 'a stereotyped sequence of activities involving gestures, words and objects, performed in a sequestered place and designed to influence preternatural entities or forces on behalf of the actors' goals and interests'. During periods of social change, rituals accompany the subject of social change, who is in the liminal space between old and new form of the social situation to prepare him or her for new circumstances. The marriage ritual accompanies the subject (the bride or groom) who is in between being single and coupled; the funeral ritual accompanies the subject (the mourner) who is in liminal space between having/not having someone (the deceased). In other words, rituals work in the liminal spaces between old and new forms to help subject accommodate to a new form. During the establishment of state organisation, ritual also helps to legitimise the status of state. However, in this process rituals are transformed into a new form: official ceremonies of government. Although these ceremonies cited many practices from ritual, they were organised for very different aims. Ceremonies are used to produce consent and acceptance about the authority of state. Establishing the idea of a state can be read as feminine impoverishment. New state organisation takes the power of women on conduct rituals and transfers them to ceremonies conducted by the state.

Turning to text, the Antigone as a female character is forbidden to realise the ritual process of the funeral by Kreon, who is the head of state. That is why Antigone remains in the liminal space/phrase and is not able to gain a new position in the society after the death of her brother Polynices. Turner (1982:143) describes this liminality as ‘the quality of ambiguity or disorientation that occurs in the middle stage of a rite of passage, when participants no longer hold their pre-ritual status but have not yet begun the transition to the status they will hold when the rite is complete. During a rite’s liminal stage, participants “stand at the threshold” between their previous way of structuring their identity, time, community and a new way, which completing the rite establishes’.

Focusing on these theoretical approaches, this study conducts critical discourse analysis and takes the language of the text as a social practice. After analysis, each character’s dialogues and monologues, according to both words that are chosen and grammatical style, established a relationship between these forms of language and social cultural and economic circumstances of existing society. This deep analysis enables the claim that because Antigone remains in a liminal phrase and because that liminal space is where existing categories are fractured and the continuity of identity is suspended, Antigone gains the skills to implement destructive acts via her liberation from all social contracts and identities. Kreon’s deeds are based on the idea of state organisations of ceremonies against the rituals. The tension between ritual and ceremony can be used to understand the transformation of society. Antigone’s persistence about conduct rituals can be read as persistence of the public space by using ritual against the state-organised ceremonies.

Giriş

Ritüeller insan yaşamını anlamak için kaynaklık eden ilk elden yapılarıdır. İnsanın yarattığı kültürel tarihsel mirası içinde en dokunabildikleridir, çünkü hala vardırırlar, hala uygulanabilen ve gözlemlenebilen performanslardır. Kültürü anlamamanın biraz da ritüelleri anlamaktan geçtiği iddia edilebilir. Mimariden, masallara kadar her şeyin kökeninde ritüellerle ya da ritüellerle bizzat değilse bile, en azından ritüele kaynaklık yapan bir yapıyla karşılaşmak mümkündür. Bu çalışma Sofokles’in Antigone metnindeki ritüel ve tören arasındaki gerilimin toplumsal örgütlenme, toplumsal cinsiyet hiyerarşisi, din-devlet gerilimi, özne- nesne ikiliği gibi durumların simgeleştirilmiş hali olduğunu iddia etmektedir. Buradan yola çıkarak bu çalışma, Antigone metnindeki ritüel ve işlevleri ile devlet ve törenin işlevlerini karşılıklı söylem analizi yoluyla okumayı ve böylelikle Antigone metnine yeni bir dramaturgi yorumu getirmeyi hedeflemektedir.

Ritüel herhangi bir çalışma için tanımı yapılması en zor kavramlardan biridir. Çünkü toplumsal bir olgu olarak performansa dayanır ve grup için, katılımcısı ve gözlemcisi için farklı anlam ve işlevler taşır. “Ritüel, birey ya da gruplarla ilgili bazı değerlerin, uygun zamanlarda, sembolik ve aşağı-yukarı değişmeyen ardışık davranış biçimleri ile tekrarlanmasıdır” (Honko, 1979: 372). “Standartlaşmış ve tekrarlanan sembolik davranış biçimi olan ritüel, bireysellikten öte grup bilincini ve birlikteliğini ortaya koyan duygusal bir kanal, yeni bilgi ve tecrübeler için bir rehber olarak geçmişi günümüze, günümüzü de geleceğe bağlayan bir bağıdır” (Schuyt and Schuijt, 1998: 400). Ritüel geleni, gelecek olanı ya da gelmesi isteneni oyunla, oyunlaştırarak

kabul etme sürecidir. Oyun ve ritüel, insanın yaşamla mücadele ya da uyumlaşma aracıdır. Ritüellerin dramatik yapılar olmasının altında bu sebep yatmaktadır. Çünkü ritüeller sadece doğrudan deneyimler olmayıp, aynı zamanda temsilidirler, yalnızca ritüel değil, dramadrlar. Dramanın ilk uygulayıcılarının, ritüel uygulayıcıları olduğunu iddia edilebilir. Doğumda zorlanan kadınlara önderlik yapmak için karnına taş bağlayıp, hamile kadınların karşısına geçip bu taşı elliyle itirerek doğuruyormuş gibi yapan ve bu yolla kadınlara güç veren şamanların taklit ve öykünmeyi kullanarak dramatik bir performans gösterdiği kabul edilebilir. Çünkü seyircisi olan kadını katartik bir etki yaratarak sadece rahatlatmakla kalmıyor aynı zamanda görmenin, seyretmenin pekiştirdiği “taklitle” onları sürece hazırlıyorlardı. Bu uygulama kadınların bedenlerini taklit etme yoluyla gevşetmekteydi. Herhalde bunu yapan şamanlarla sahnede Macbeth’i oynayan oyuncu ve onun karşısındaki izleyici için kurulabilecek ve söylenebilecek birçok ortak nokta bulunmaktadır. Bu sebeptendir ki, dramayı ve sahne sanatlarını anlamak isteyeninin yolu mutlaka ritüele uğrayacaktır. Çünkü ritüellerin yorumlanması ve anlaşılması dramanın temel doğasını verir. Bu çalışmanın yola çıkışı böyle bir ihtiyaçtan doğmuştur.

Theodore Gaster (2000: 14) “Yazının belirli biçimleriyle ritüelin geleneksel kalıpları arasında bir bağ...” a dikkat çeker ve buna bağlı olarak “Ritüellerin kalıntılarına birçok Antik Yunan Tragedyasında rastlamak mümkün” olduğunu iddia eder. Bu yüzden ritüelin izini Antik Yunan’dan doğru takip etme fikri yol almayı kolaylaştırıcaktır. Dram ve ritüel arasındaki bağı anlamak ve gelişimi seyretmek için Yunan Tragedyaları bize eşsiz olanaklar sunmaktadır. Yunan Tragedyaları içinde Antigone oyununun bu çalışma için seçilmesinin en önemli sebebi oyuna adını veren karakterin kadın olması ve bu metni dişil bir başkaldırı olarak okuma olanağının bulunmasıdır. Bu oyundaki dişil başkaldırının devletçiliğe karşı olması ve bunu yaparken özel alanı politikleştirilmesi metnin dikkat çeken unsurlarındandır. Kadınların devletçiliğe neden başkaldırmış oldukları ya da bu başkaldırıda kendilerine neleri kaynak olarak aldıkları başkaldıran kadınlar ile ritüeller arasındaki ilişki ve etkileşimlerin ne oldukları Antigone metnini yeniden okurken sorulması gerek temel sorular arasındadır. Oyuna adını veren kadın karakterin eylemlerinin zemininde ritüellerle olan ilişkilerinde meydana gelen kopmalar bulunmaktadır ve bunun da kadınlarla mı yoksa tüm karakterlerle mi ilgili olup olmadığını anlamak için oyunda Antigone ile çatışma halinde sunulan Kreon’un durumuna bakılması gerekmektedir. Oyundaki anlatının yapısına bakıldığında Kreon’un ritüelin törenleşmiş, devlet eliyle kurumlaşmış boyutuyla temsil edildiği görülmektedir.

Bu noktada tören ile ritüel arasındaki farkın altını çizmek ve bu farkı kamusal alan özel alan üzerinden okumak gerekmektedir. Sibel Özbudun’a (1997: 67) göre “tören, özellikle yöneten-yönetilen ikiliğinin görünür hâle geldiği, sınıflı olma özelliği edinmiş toplumlarda iktidar sahiplerini, kutsallıkla donatarak, onların eline verilmiş, yönetilen sınıfların konumlarını sorgusuz kabullenmelerini sağlayacak bir ideolojik aygıt” tır. Ritüel ne kadar toplumun kendi bilgisinin depolandığı sembolik bir alansa, tören de devlet ve kurumlarının ortak ruhunun temsilileridir. “İkna sürecinde ise özellikle erken devlette ritüellerden devşirme devlet törenleri devreye girer” (Özbudun, 1997: 59). Devletin varlığı ve bekası için toplumun bir, eşit ve vatandaş olduğu, toplumun tek tek bireylerden değil de ortak bir ruhla hareket eden tek ve büyük bir organizma olduğu izlenimi için her devletin bir takım törenlere ihtiyacı vardır. Normlar sistemi yaratan bu törenler, aynı zamanda bu normların sürekliliğini sağlarlar ya da böyle bir yanılısama için yol gösterirler. Törenler, ritüeller gibi kutsal olana gönder-

me yapmaz. Tam tersi yerin kanunlarıyla ilişki kurabilmek için düzenlenmişlerdir. Kısacası ritüellerin değerlerle, törenlerin ise normlarla ilgili olduğu söylenebilir. Bu nedendir ki, törenler kamusal alan patrikleri iken, ritüeller özel/kamusal alan arasında bir eşikte her ikisine de dokunan bir alanda konumlandırılabilirler. Kökeni eski Yunan düşüncesine dayanan kamusal/özel alan ayrımında *polis* yani kamusal alan erkeğin, *oikos* yani özel alan ise kadının ve çocukların yeri olarak tanımlanmaktaydı. Bu çalışmanın teorik zemini buradan yola çıkarak ritüellerin özel alanla, kadınla ve değerlerle, törenlerin ise kamusal alanla, erkekle ve normlarla ilişkilendirilmesiyle oluşturulmuştur.

Bu çalışmanın iddiası Antigone metninde kadın karakterin ritüelle, erkek karakterin törenle ilişkili temsil edildiği ve kadın karakterin ritüelle ilişkisi problemli olduğu için yasını evcilleştirememiş, eşikte kalmış ve yıkıcı bir hale gelen eylemler sergilemiş olduğudur. Bu dönemim toplum örgütlenmesindeki 'dişil yoksunlaşma' ile bağdaştırıldığında daha anlaşılır olmaktadır. Dişil yoksunlaşma ile kastedilen kadınların kaybettikleri iktidar alanlarıdır. Kadınların bu yoksunlaşmayı ölü bedenler üzerinde kurdukları iktidarla geri döndürmeye çalışmaları da bu çalışmanın üzerinde duracağı konulardan biridir. Kadınların cenazeler üzerindeki söz hakları arkaik dönemlerdeki cenaze törenlerinde onlara verilen görevlerin uzantısıdır. Bu hakkı zamanla kaybeden kadınların bunu geri almak istemesi ve iktidarla bu şekilde yüzleşmeye çalışması başkaldırılarını özel alanı politikleştirerek ölü bedenler üzerinden yapmaları anlaşılır olmaktadır. Antigone'nin kardeşinin gömmek üzere verdiği mücadele, bu şekilde okunabilir.

Bu çalışma da Antigone metni eleştirel söylem analizi kullanılarak incelenmiştir. Van Dijk'e (2003: 355) göre, eleştirel söylem çözümlemesi, "güç, hâkimiyet, hegemonya, sınıf farkı, cinsiyet, ırk, ideoloji, ayrımcılık, çıkar, kazanç, yeniden inşa, dönüştürme, gelenek, sosyal yapı ya da sosyal düzen gibi temaları ön plana çıkaran ve araştırma alanı olarak bu konuları işleyen söylem çözümlemesi yöntemidir". Fairclough'a (2001: 20) göre ise, "eleştirel söylem çözümlemesi, dili sosyal bir eylem biçimi olarak gören ve söylemin sosyal ve siyasi iktidar öğelerini tartışan disiplinler arası bir çözümleme yöntemidir". Diğer taraftan Fairclough, (1995: 25) "söylem çözümlemesinin belli kuralları olmadığına vurgu yaparak araştırmacıların konu bilgilerine göre farklı yorumlar yapabileceğine" dikkat çeker. Fairclough'ın söylem analizi merkeze metin olarak oluşturulmuş çeşitli aşamalardan oluşur. İlk etapta metnin yapısı (kişi, yer, zaman, olay, anlatıcı), metnin gramer özellikleri, kullanılan kelimeler ve sözcükler dikkate alınır. Sonraki aşama metnin yorumlanması aşamasıdır. Bu aşamada, söylemlerin, birinci etaptan yola çıkarak (gramatik yapı, seçilen sözcükler, kelimeler) yorumları yapılır. Son etapta, söylem olarak kabul edilen metnin yorumlanmasıyla elde edilen sonuçları metnin içinde yer ettiği sosyal kültürel ekonomik olgularla açıklayıp daha büyük bir çerçevenin içine yerleştirme pratiğini içerir. Bu çalışma Fairclough'ın tasarladığı bu model takip edilerek yürütülmüştür. Buna göre metnin kendisi merkeze alınmış ve metinde hangi karakterin hangi kelimeler ve sözcüklerle kendilerini ifade ettikleri söylemsel pratik olarak ele alınmış ve metnin içine oturduğu tarihsel ve kültürel yapıyla birlikte analiz edilmiştir.

Bu metot doğrultusunda çalışmada öncelikle Antigone için yazılmış temel çalışmalardan bahsedilerek bu çalışmalarda eksik kaldığı düşünülen noktalara değinilecektir. Bunun ardından da Antigone ve ritüel, Kreon ve tören arasında kurulan karşıtlık bağlamında metine eleştirel söylem analizi yapılacaktır.

1. Antigone hakkında

Bazı metinler vardır ki oldukları hal ve durumdan ayrı, tarihsel birikimlerin de etkisiyle tekrar tekrar okunurlar ve yorumlanırlar. Antigone böyle bir metindir. Var olduğu durum, tarih ve süreçle birlikte olduğu kadar, zamanın kazandırdıklarıyla da yeniden anlam bulur. Bu metin bitimsizdir. Varoluşu itibari ile herkese, kendisini yeniden okuma adına eşit fırsat sunar. Yolu sosyal bilimlere ve sanata uğramış birçoklarının Antigone hakkında yazmışlığı vardır ki bu durumda araştırmacının yolu ilk olarak Hegel'e düşecektir. Hegel Antigone'yi "anaerkil düzenden ataerkil düzene geçişin temsilcisi" (akt. Butler, 2007: 35) olarak okur. Hegel, Antigone'nin eylemini temellendirirken üzerinde durduğu ana argüman kanbağı yani akrabalıktır. Fakat Hegel, Antigone okumasında genel bir akrabalık versiyonu olmaktan çok, kız-erkek kardeş olma üzerine eğilir. Ama burada Hegel'in üstünde durduğu asıl taraf kız kardeş olma durumudur. Antik Yunan'da, kamusal alanda varlık bulamayan kadınlar için kız kardeş olmak, erkek kardeş olmaktan daha ayrı ve sahiplenicidir. Yasalar bakımından incelediğimizde ise Hegel'in Antigone'nin ev tanrılarının yasasına, Kreon'un ise devlet yasalarına bağlı olduklarını iddia ettiğini görürüz. Erkeğin, ailenin kamusal alanda temsilcisi olması ve kent devlette varlık göstermesi demek; gök yasalarındansa yer yasalarının temsilcisi olabilmesi anlamına gelmektedir. Aralarındaki çatışmanın temel dayanağı ise, devlet otoritesine karşı akrabalığın geri çekilmesidir. Yani iki karakter arasındaki çatışma bir nevi özel alan kamusal alan çatışmasıdır.

Judith Butler (2007: 16) ise Hegel'e tam olarak akrabalığa dayandıkları yer konusunda karşı durur. Ona göre "devlet desteği ve aracılığı olmaksızın akrabalık, akrabalığın desteği olmaksızın devlet" olamaz. Antigone'nin babası ağabeyidir, kardeşleri yeğenleridir, anneanesi aslında annesidir. Anti-gone zaten Anti- nesil demektir. Akrabalık aile ve kan bağı zaten Antigone için ikircikli bir durumdur. Butler'a (2007: 25) göre "devlet akrabalığın, akrabalıkta devletin ön koşulu olmakla kalmaz, bu iki ilkedden biri adına yerine getirilen edimler diğerinin deyişi olarak ortaya konur...". Yani biri adına yapılan bir yasa diğerinin varlığından destek almalı ve onu desteklemelidir. Yani aile yasaları ve devlet yasaları, ya da yer ve gök yasaları bu anlamda birbirlerinden ayrılmış ve birbirlerinden bağımsız varlık gösteren toplumsal örgütlenmeler değildiler

Jean Bethke Elshtain 1982'lerde Antigone üzerinden feminist bir tartışma başlattı. Elshtain için "Antigone geleneksel kadın toplumunun nihai bastırılmasının metniydi" ve Antigone'yi sosyal feminizm içinde tartıştı ve modern feministlerin Antigone'nin kızları olduğunu iddia etti. (akt. Soderback, 2006: 29). "Antigone sivil toplumu temsil eder. Özellikle Haimon ve koro ile ilişkisinde ne akrabalığı ne de devleti temsil etmektedir. Koro tarafından dile getirilen bir topluluk yargısının olduğu açıktır, ama buradan hareketle topluluğun devlet ve akrabalıktan ayrı işlediği sonucun varmak hata olur. Antigone'nin konuşurken benimsediği saf bir dil olmadığı kanısındayım. Antigone'nin devlet karşısında ne dış ne de akrabalığın devlet iktidarından ayrık bir versiyonunu temsil edebileceği anlamına gelmez" (Elshtain, 1982: 46).

Mary Dietz ise Elshtain'in kamusal alan özel alan ayrımını tekrar masaya yatırır. Dietz Elshtain'in hiyerarşi ve kimliksizleştirilen merkezi bürokrasi fikrine katılır ama onun için, insanın tüm primer faaliyetleri ister kamusal alanda ister özel alanda olsun politiktir. Dietz okumasında Kreon'u Antigone'ye karşı görmez. Aldığı kararlarda Antigone'yi hesaba kat-

mamış ya da onu hedeflememiştir. Bu bakımdan Kreon'un karşısında durduğu şey akrabalık ya da özel alan değildir. Dietz'e göre Antigone 'de dikkat çekici olan taşıdığı politik bilinçtir. Dietz için "Antigone vatandaşlığın feminist yüzüdür" (akt. Soderback, 2006: 30).

Antigone ile ilgili okumalarına bakıldığında aralarındaki tüm farklılıklara rağmen, Antigone'nin başkaldırısının din/devlet, aile/devlet, birey/vatandaş özne/nesne gibi ikiliklerden yola çıkarak tartışıldığı görülmektedir. toplum örgütlenmesi bakımından kolektiften devlet düzenine, toplumsal cinsiyet hiyerarşisi yönünden 'dişil yoksullaşmaya' geçişin metni olan Antigone, metin içinde bu değişimlerin sancuları mikro düzeyde 'ritüel ve tören arasındaki gerilimle' temsil eden bir metindir. Bu nedenledir ki Antigone metnini ritüel ve tören arasındaki gerilimden doğru okumaya çalışmak bize bütün bu değişimlerin aynasını tutacaktır.

Sınıflı toplumların oluşma ve iktidarın meşruluğunu onama ve kabul etme sürecinde ritüelden beslenen törenlerin oldukça etkili olduğu kabul edilmektedir. Fakat bu yeni ritüellerin, yani törenlerin "siyasal iktidarların oluşum ve kurumlaşma sürecine, yöneticiye kutsallık ile bağlantı sağlayarak toplumsal meşruluk kazandırma işlevleriyle destek görevi gördüğü" (Özbudun, 1997: 157) aşikârdır. Ritüelin özellikle toplumsal statüleri onarmak, onaylamak yolundaki işlevinden yararlanan törenler, sınıfların kendi içlerinde birbirleri arasındaki ilişkileri düzenlemede ve meşrulaştırmada büyük görevler yüklenmişlerdir. "Devletin yasal gösterilmesi, meşruluk kazanması daha çok dinsel alanda izlenen karmaşık bir süreçti. Bazen devlet ortaya çıktıktan sonra, onun gelişme çizgisi boyunca, hanedanın kökeni hakkında bir mitos yaratılmasıyla devlet temelli bir dinin, temelleri atılmış oldu. Kitlelerin, egemenin doğaüstü güçlere sahip olduğuna inanmasında mitosların yardımıyla ritüeller ve ayinler kullanıldı" (Skalnik, 1993: 260). Antigone metninde birbirleriyle uyumlu hareket etmek üzere örgütlenmiş din ve devlet birbirleriyle çeliştikleri anda, tersi bir süreç işlemeye başlamıştır. Dinsel ritüellerle meşruluğunu kazanan devlet, ona arkasını döndüğü anda, eylem ve tercihte bulunan bireyin oluşmasının önünü açmıştır. Bu oluşan çatlakta eyleyen olan Antigone, ritüelleri kendine argüman yapmıştır.

2. Antigone ve ritüel

Antigone yüzyıllardır üstüne yüklenen onlarca anlam, tanım, hatta beklentiyle kendini günümüze kadar taşıyan bir metindir. Bu çalışma Antigone'nin, kendi sonuna doğru yaptığı bu yolculuğun sebeplerinden birinin, özelinde ritüelle, genelinde kamusal alanla kopan bağ olduğu iddiasını taşımaktadır. Benzer bir ifade ile yaşamın akışından çekilmek zorunda kalan kadının, toplumsal yaşam için, elinde kalan son şeyler olarak kabul edilen ölüyü gömme için verdiği mücadeledir. Yani Antigone'nin başkaldırısı kamusal alandan çekilmek zorunda kalan kadının, eskiden kendinde olan gömme ritüeline sahip çıkmasıyla vücut bulmuş, görünür olmuştur. Bu sebeple bu bölümde Antigone ve ritüel arasındaki bağlantı kurularak tartışma derinleştirilecektir.

2.1. Yas-Eşik ritüelleri ve Antigone

Antigone tarih sayfasında, dişil yoksullaşmaya geçişin karakteri ise, ritüel bakımından da bir geçiş karakteridir. Antigone yasin kavurucu ağırlığı altındadır ve kardeşlerini kaybet-

menin getirdiği yasin sahip olmaya gönderme yapan bir kayıp durumundan doğan değiştirip dönüştürücü gücüyle hareket etmektedir. “Kayıp vermemizin ve yaralanabilir olmamızın temelinde toplumsal olarak kurulmuş bedenler olmamızın ve başkalarıyla ayrılmış bedenler olarak bağlar kurmamızın” (Butler, 2004: 36) etkisi vardır. Eğer yas “sahip olmayla” ve “toplumsal olarak kurulmuş” bedenlere sahip olmamızla ilintili ise, o zaman yas tutmayı ve yas görevini siyasi bir pratik olarak düşünmek ve bu anlamda Antigone’nin, yasa dayanarak yaptığı eylemlerin çıkış sebebini de siyasi alanda aramak yanlış değildir.

“Yas, geri dönüşü olmayan kayba verilen doğal tepkidir” (Çekil-Sayın 2011: 30). Yas, kendin için kendine yabancılaştığın, kendinin öteki olduğunu anladığın andır. Kaybı, kişiye sonsuza dek geçiyeceğini gösteren bir anlatıdır. O artık bu yasla sahip olandan, yoksun olana geçecektir ve yas süresince bu ikisi arasındaki eşiktir. Kaybettiği aslında kişiye varlık kazandıran şeydir. Kişi onunla kurduğu ilişki sayesinde, kendisine bir varlık alanı bulur. Kayıpla birlikte o zamana kadar görünür olmayan bağlar ve bu bağlar üzerinden kurulan varlıklar görünür olur. Görünür olduğu an ise, artık yok olmuş sonsuza kadar kaybolmuştur. Kişiyi kendi yapan bu karmaşık durum karşısında, kişi esrarengiz olan kendiyi bir karşılaşma yaşar ve yeni duruma ulaşana kadar, yani tekrar görünmez olan bağlarla yeni bir varlık bulana kadar kendine anlaşılmaz olur. Kısacası “yas sonucu önceden kestirilemeyecek bir dönüşüm geçirmeye razı olmakla ya da boyun eğmekle alakalı bir şeydir” (Butler, 2004: 37).

Yas tutan kadın olursa durum daha ikircikli bir hal alıyor. “Nicole Loraux, yasin yalnızca kadınların görevi olmadığına, ama ev sınırları içinde tutulan yasin ideal olduğuna işaret eder” (Butler, 2007: 21). Loraux, (1998: 25) göre “kadınlar uluorta yas tutarsa, kendini kaybetme hali şehir düzenini tehdit eder.” Kadınlar için yapılan bu vurgunun sebebini iki noktada aramak mümkün. Birincisi; kadınlar kendi varlık düzeylerini başkalarıyla kurdukları ilişkiler üzerinden tanımlamak durumunda kalmıştır. Bu anlamda başkalarıyla kurulan bağ erkeklerinkinden daha fazla kadınlara kimlik kazandırmış ve onları kamusal alanda görünür kılmıştır. Bir erkeğin kızı, karısı, annesi, kardeşi olmak kadınlar için görünür olmanın nerdeyse tek yolu olarak bırakılmıştır. Bu yüzden kadınlar için kayıpları aslında kaybedilen şeyden daha fazlasıdır. Kayıp ile birlikte kamusal alanda denge kadının aleyhine bozulmuştur. İkinci nokta ise; yasla birlikte organize edilen cenaze ritüellerindeki kadın kontrolünün kadından tamamen alınmasıdır. Eskiden kadınlar tarafından yürütülen cenaze törenlerine artık kadınlar katılamamaktadır. İslam dininde de cenaze namazına kadının katılamaması ya da yas süresince evden çıkmaması buna örnek olarak verilebilir.

Antigone de yas tutan bir kadındır. Anne-babasını kaybettiikten sonra iki erkek kardeşini de kaybetmiştir. Onun hayatında, kendi tanımını kolaylaştıracak bir erkek kalmamıştır artık. Ailesindeki son iki erkek de ölmüştür. Oluşumu tamamlanmaya başlamış babaerkek toplumdaki, adına sıfat getirecek tanımlanmasını ve tamamlanmasını sağlayacak şeylerin yoksunluğu içindedir. Bu anlamda Antigone tam olarak kendi varlığıyla karşılaşmıştır. Kaybıyla birlikte siyasal olarak kurgulanmış bir bedenden, kendilik haline geçmiştir. Bu geçiş ailenin son erkeklerinin birbirlerini öldürmesiyle gerçekleşmiştir. İşte Antigone gücünü bu yoksunlukla bulunduğu saf varlık, kendilik halinden alır. Antigone’nin dışarıyla ilişki kurduğu siyasal bedeni artık kamusal alan-özel alan ayrımıyla bölünmemiştir. Bu yüzden vazgeçilebilir. Bu yüzden ölüme gidecek yoluna inatla devam edebilir. Bu yüzden yıkıcı ve güçlüdür.

Ritüel yasın devirici gücünü evcilleştirmeye yarayan bir süreçtir ve sahip olma durumundan yoksun olma durumuna geçerken ve oradan da yeni bir duruma gelme sürecinde kişiye eşlik eder. Ritüeller bu eşiklerden yas sahibinin minimum zararla geçmesini sağlarlar. Antigone Kreon'un koyduğu gömme yasağı ile yasını ritüeller eşliğinde atlatmayı başaramamıştır. Bu yüzden de yası yıkıcı bir biçim almıştır. Çünkü aslında Kreon sadece gömülme yasaklamamış, aynı zamanda yas tutmayı da yasaklamıştır.

ANTİGONE

*Kreon yalnızca birini gömüyor abilerimizin
öbürünü gömütsüz bırakıyor aşığılamak için
Eteokles'in cenazesini doğru dürüst
törenele duayla kaldırttı, saygınlık içinde
varsın diye ölüler ülkesine,
ama onunla kucak kucağa can veren Polüneikes'i
kimse gömmeyecek demiş **kimse yasını tutamayacak** (21-28).*

KREON

*Ulusü köle yapmak isteyen Polüneikes'in
Şu ya da bu biçimde törenele gömülmesi
Ona yas tutulması yasak (201-203).*

Antigone yasıyla birlikte eşikte kalmıştır. Eşik evresi ise, kişinin statüsüzleştiği toplumsal sıfatlarından soyunduğu ve yeni bir kimlik edindiği evredir. Eşik evresinde Turner'a (1982) göre iki şey yerine getirilir. Birincisi, ritüele maruz kalanlar geçici olarak 'hiç' olurlar, uç noktada kırılğan hale gelerek değişime açık olurlar. "Kişiler geçmiş kimliklerinden ve sosyal dünyanın statülerinden sıyrılır, şu veya bu olmadıkları, şurada veya burada olmadıkları, bir sosyal kendilikten diğerine seyahatin ortasında oldukları bir zaman ve mekâna girerler"(Turner 1982:67). Turner (1982) yastaki eşiksellik evresinin türdeşlik, eşitlik, mülksüzlük, sınıfsızlık ve cinsiyetler arasındaki ayrımın en aza indirgendiği evre olduğunu söyler. Bu evrede kişi kendini o zamana kadar kuran yapıdan sıyrılır. Kendi içinde çevredekiler içinde anlaşılmaz olur. Bunu "akıl tutulması" olarak görmek mümkündür. İsmene'nin Kreon karşısında Antigone'nin suçunu paylaşmak isterken sarfettiği şu cümleden anlamak mümkün.

İSMENE

*Doğru efendimiz, insan büyük bir üzüntüye kaptırırsa kendini
usunu elbet yitirir.*

Antigone'yi bu durumda eşikten atlatacak olan ise yasını ritüelle geçirmek ve yeni statüsünün toplumun diğer üyeleri tarafından onaylanmasıdır. Turner'un (1982) bahsettiği eşik evresinde yerine getirilecek iki şey ikinci şey ise yeni kimliğin kabulü ve onanmasıdır. Antigone, yas ve ritüel yasağı ile aslında özne için gerekli olan yeni statüsünün onanması şartından mahrum kalmıştır. Ölünün gömülme yasağı ile birlikte, Antigone yeni statüsünü ve bunu onaylayacak toplumla bağlarını yitirmiştir. Antigone'nin ölüme giderken söyledikleri bunu açıklar niteliktedir.

ANTİGONE

Yazık yazık, birde alay ediyorsunuz

hem de yüzüme karşı

bekleyemez miydiniz ölmemi

tanrılar aşkına

Thebai eşrafi?

Ey Dirke kaynakları

savaş arabalarıyla

ün salan Thebai kenti

hiç olmazsa sizler

tanık olun bana

Bu nice iştir

ne biçim töredir

gidiyorum sevdiklerimin, gözyaşlarından bile yoksun

kayalar içindeki

garip gömütüme.

Yerim yurdum belli mi

ne ölüler arasındayım

ne sağlar (839-853).

Antigone ne ölüler arasındadır ne sağlar. Tam olarak eşiktedir. Turner (1969:359) bu eşik-
ğin “ sıklıkla ölüm, ana rahmine dönmek, görünmezlik, karanlık, hemcinslilik, vahşilik yahut
ay ya da güneş tutulması, yersizyursuzluk gibi benzetmelerle ifade edilmektedir.” “Eşikteki
insanların normal toplumsal bağınıtları kesilmiştir. Olağan toplumsal yaşamdan kopukluk
çeşitli kontrastlarla belirlenebilir ” (akt. Kottak 2002: 470). Eşikte olanları tekrar toplumsal
yaşamın içine entegre edecek ve idrak edilebilirliğin sınırına çekecek olan ise toplumsal
uzlaşmayı sağlayıcı göreviyle ritüellerdir. Antigone bu eşik ritüelle atlatamadığı için idrak
edilebilir olmanın sınırını geçmiştir. Tanıklık istemesinin sebebi de idrak edilebilirliğe olan
talebindendir.

Ritüeller bireyi içinde yaşadığı toplumla bir olma yönünde, bütünleştirirler. Toplumları
kururlar. Halk da Kreon’a karşıdır. Onlarda ritüelin çevresinde toplanırlar.

ANTİGONE

Gömdüm kardeşimi, benim için bundan büyük

Ne şeref olabilir? yurttaşlarda

bana yürekte katılıyor, ama korkudan

açamıyorlar ağızlarını? Ne mutlu krala,

dilediğini söyleyebilmek bir onun ayrıcalığı

KREON

Yurttaşların hiçbiri senin gibi düşünmüyor

ANTİGONE

Benim gibi düşünüyor onlar da, ama diyemiyorlar (503-512).

Yerine getirilmeyen bir ritüel, tutulması yasaklanan bir yas toplumda bir gerginliğe neden olmuştur. Çünkü ritüeller ilişkilerin sürekliliğini sağlar. Tek tek bireylerin değişen sosyal statüleri toplumu da etkilemektedir. Toplum, değişimlerden kendini ritüelle bilgilendirmekte ve bu değişime karşı takınacağı tutumu gene ritüelle belirlemektedir. Bu anlamda ritüel topluma bir denge sağlar. Ritüel, geniş bir toplumsal bağlam içinde, bireye kendi öznel tecrübelerinin yerini tayin etme imkânı tanır. Antigone’de ise toplum Antigone’nin ritüelin yerine geçen eylemiyle örgütlenmektedir. Dengeyi Antigone’nin eylemi ile sağlamaya çalışmaktadır.

Ritüelin bir özelliği de köprü olmasıdır. Ritüeller geçmiş şimdi ve gelecek arasında köprü kurarlar. Antigone metninde de bu geçmişe ve geleceğe bağlanma durumu birçok kez tekrarlanmaktadır. Antigone’nin eylemi birçok kez ailesiyle ve özellikle babasıyla ilişkilendirilir

ANTİGONE

*Çünkü öldünüz sizleri ben yıkadım, yudum, sardım kefene,
gömütlerinizin üstüne ben döktüm
akıcı adakları elimle.
En son senin cenazeni
kaldırdığım için Polüneikes,
böyle bir ödüle laik görüldüm (900).*

Ritüeller Antigone’nin kendi ailesiyle kurduğu bir ilişki biçimidir. Çünkü “akrabalık bir tanım değil eylem biçimidir” (Schneider, 1984: 131). Akrabalık yinelenen eylemler üreten ilişkiler ağıdır. Yinelenen performanslarla akrabalık yeniden tesis edilir. Antigone performans yoluyla ailesiyle ilişki kurabilir. Bu performans Antigone özelinde ritüeller biçiminde vücut bulur.

KORO

*Ne mutlu felaketi tatmayana
Tanrılar bir aileyi çarptı mı yıkımı yıkım izler orda
kuşaktan kuşağa (582).*

Antigone zaten hep ailesiyle birlikte anılır. Ama onların hepsi ölmüştür artık. Antigone Onlarla sadece geçmişten geleceğe köprü olan ritüelle bağlantı kurabilir.

KORO

*Geçmişten geleceğe
bir yasa sürüp gider
Her ulu düşünce her büyük eylem
kendi acısını getirir birlikte(611).*

2.2. Kriz ve kriz ritüelleri

Antigone metnini eşik ritüelleri içinde düşünebileceğimiz gibi kriz ritüelleri içinde de düşünebiliriz. Antigone’nin yasından dolayı kaldığı eşik durumu bizi eşik ritüellerine götürürken, Kreon’un verdiği karar da dolayı yarattığı kriz de kriz ritüellerini devreye sokar. Zaten de yaşamın akışı içinde ritüeller arası ayırım kuramda olduğu kadar açık net ve kesin değildir.

Turner (1982: 54), kriz ritüelleri için “olağan, belirli normlarla düzenlenmiş sosyal yaşamın barışçıl gidişatı, sosyal yaşamın göze çarpan, kuralları etkileyen ilişkilerinden birindeki bir kırılma ile kesintiye uğratıldığı zaman başlar” gözleminde bulunmuştur. Bu, toplumsal yaşamda önemli bir sorunun ortaya çıkması ve soruna taraf olanların belirmesiyle anlaşılır. Bir kez düşmanlık açığa çıkınca grup üyeleri kaçınılmaz olarak taraflarını alırlar. “Böylece kırılma krize doğru gider ve krizin karşısında olanlar barışı tekrar sağlamaya çalışırlar... Bu çabaların tümü ya da bazıları, kopan sosyal bağları “onarmak” için girişilen telafi etme mekanizması ile ilgilidir... Mahkemelerin kanuni yolları... veya dini kurumlar tarafından sağlanan ritüel araçlar yoluyla... ortak ilgileri, değerleri ve onaylanan en geniş kültürel ve ahlaki topluluğun, yerel grupların anlaşmazlıklarının ötesine geçen, ahlaki düzenini kutlayan bir asal ritüelin sunumu için uygun bir vesile bulurlar. Sosyal drama... ya karşı karşıya gelen tarafların uzlaşması ya da anlaşmazlığın kabul edilmesi ile sonuçlanır” (Turner, 1982: 54). Turner’a göre kriz ritüellerinin 4 evresi vardır: Kırılma, Kriz, Telafi Etme (Ritüelin ortaya çıktığı evre), Barışma ya da Ayrılma.

Antigone metninde, kırılma toplum dengesine karşı tehdit oluşturan Kreon’un gömme ritüelini yasaklamasıyla başlar. Kırılma evresini koronun ve Korobaşının ifadelerinde gözlemlemek mümkündür. Çünkü koro tarafı kesin olmayan bir durumda başlar oyuna. Simgelediği şey ise halktır. Tarafı oyunun akışına göre zamana zaman değişir özellikler gösterir. Koronun net olmayan bu durumu, akışa göre değişen bu tutumu ise aslında toplumda oluşan karşıt fikirleri desteklemek içindir. Koro Kreon’un yanında olanları da, Antigone’nin yanında olanları temsil eder durumdadır. Bu anlamda koro kırılma evresinin de göstergesidir. Gerilimin farkında olan koro -dolayısıyla halk- kırılma evresinin alanı olarak sorumluluk almak istemez.

KORABAŞI

Yurt severler ve yurt hainlerin

buyrukların pek açık bizce

Ey Menoikeusoğlu, biliriz buyruğun buyruktur

ölülere ve sağlara hükmün geçer

KREON

Öyleyse göz kulak olun sözü sözcüğüne uygulansın buyruğum

KORABAŞI

Bu görevi bizden gençlere yükle (212-220).

Koro birinin gömme işini gerçekleştirdiğini, nöbetçinin verdiği bilgiyle öğrenince de bunu tanrıların işi olduğundan şüphelenir. Kreon’un hükmünün ölülere ve dirilere geçtiğinden şüphe duymayan koro, birden tarafından şüphe duyar ve işe tanrıları karıştırdığı anda kırılma netleşir. Koronun kırılmayı hissettirdiği bir diğer sahne ise Kreon- Haimon sahnedir. Baba oğul karşılıklı birbirlerini ikna etmeye çalışırken koro, her konuşmanın sonunda konuşanı destekler ifadelerde bulunur. Koronun bu net olmayan tutumu toplumdaki kırılma evresinin göstergeleridir.

KORABAŞI(KREON’A)

Konuştun ama akıllıca konuştun (682).

KORABAŞI(HAİMON'A)

*Efendimiz oda güzel konuştu, ikimizin de
birbirinden öğrenecekleri var (724).*

Kırılmayı ikinci evreye taşıyan Antigone'nin bu yaşağı çığnemesidir. Başka bir değişle, kırılma evresini kriz evresine dönüştüren, Antigone'nin eşik ritüellerini yerine getirmesinin yasaklanması karşısında takındığı tutumdur. Gömme krizin başlangıcıdır. Kriz aşaması aynı zamanda tarafların belirlendiği ve karşı karşıya kaldıkları andır. Karşı karşıya kaldıkları an, temsil ettikleri her şeyle karşı karşıya kalırlar. Antigone tanrıların ve halkın kendi yanında olduğunu iddia eder. Kreon'da aynı argümana sahip çıkar. Kriz, İsmene'nin de fail olarak kendini sunmasıyla iyice derinleşir. Kriz aşaması başka krizleri de doğuran aşamadır. Haimon'un olaya girmesi, Bilici Teiresias olaya girmesi, devletin mundar olması, açıkta kalan ölü beden dolayısıyla oluşabilecek hastalıklar da ana krizin doğurduğu diğer yan krizlerdir.

Üçüncü evre olarak geçen telafi evresi iki yönlü oluşmaktadır. İlk telafi, eşik ritüeli açısından olmaktadır ki bu da Antigone'nin kardeşini gömme eylemidir. Antigone kendi telafisini yaratmaya çalışmaktadır. Bu telafi ile yasını kontrol altına almaya çalışmaktadır. Kriz ritüelleri açısından telafi Kreon'un hatasına anlayıp kaya mezara Antigone'yi kurtarmak için koşmasıyla gerçekleşir. Ama ne yazık ki bu geç bir telafi örneğidir ve işe yaramaz. Aynı zamanda yolda Kreon'un ölüyü gömme eyleminin temelinde de telafi yatmaktadır. Kreon yolda ritüellere uygun olarak Polüneikes'i gömer.

ULAK

*Polüneikes'in köpekler tarafından parçalanmış cesedi
acınası bir halde yatıyordu orda.*

*Yollar tanrıçasına dua ettik, ve Pluto'ya
ölünün ruhuna acısınlar diye.*

*Arı suyla yuduk ölüyü, taze dallar tutuşturup
yaktık törenle arta kalanları (1998-1204).*

Telafi aşaması aynı zamanda eşik ritüellerinin görüldüğü devredir. Kreon'un Polüneikes'i ritüellerin gereğince gömmek için uğraşması telafi evresinin kendine özgü gerekliliğindedir.

Son evre ise ayrılma ya da barışma evresidir. Yani ya sorun çözülür ya da çözülmez. Antigone metninde sorun çözülür. Fakat taraflar lehine ya da aleyhine değil. Kreon'un kaybettiği zaten maddi olarak cisimleşmiştir. O oğlunu, karısını ve halkın nezdinde güveni ve iktidarı kaybetmiştir. Antigone'de canını kaybetmiştir. Bundan ayrı aslında Antigone ölüme bir şüpheye gitmişti. Onu asıl kaybı budur. Bütün bir oyun boyunca davasında kararlı olan karakterin ölüme gittiği anda sarf ettiği cümlelerden kendisini anlamaya çalıştığını ve soru işaretleriyle uğraştığını görürüz. Frederich Schadewalt, "Konuşma mutlak doğruluk hissini terk eden bir Antigone gösterir bize ve şüphe son anlarında ona hücum etmiştir" (akt. Cropp, 1997: 139) derken, George Steiner "konuşmayı aslında içe bakan bulur ve kardeş-argümanı (eğer samimiyse) kendisini ölüme ikna etmek için formüle edilmiştir" (akt. Cropp, 1997: 139) der. Her iki tarata kaybeder oyunun sonunda. Kazanan ılımlılık olur. Aslında oyun kopan ya da zarar gören toplumsal bağların yeniden kurulması ile biter. Yani kazanan yeni kurulmakta olan kent devlet ve onun sistemi olur. Son evrede kazanımı kent devlet olduğunun göstergesi de korodur. Koroyla

cisimleşen vatandaşlıktır. Fakat Antigone “salt devlet yasası ile dinsel görevlerin çatışması, karşı karşıya gelmesi değildir. İki aşırı olma biçimi karşı karşıya getirilmiştir ” (Güçbilmez, 2005: 46). Antigone’de dinsel kökenli “değer” in korunması (insan hakkı); Kreon’nda dinsel değere yaslanan dünyasal pratik ve gereklilik, “değerin norma dönüştürülmesi” ve korunması (kurulu düzenin uyumu) dil düzeyindeki temsiliyetinde cisimleştirilen çatışma, antik tragedyalarda gözlemlendiği üzere ‘etik alan’ tartışmasıdır. Onların arasındaki uzlaşmazlık ve her iki tarafın yıkımıyla gelen çözüm-uzlaşma tragedyanın yazıldığı dönem itibariyle evrensel uyuma işaret eden trajik adaletin gereğidir. O halde, yine antik tragedyaı oluşturan Dionizik-Apollonik değerler karşıtlığında her iki temsiliyet de dil düzeyinde kendi içinde haklı ve akla yatkın teşhislerle Apolloncu tezlerini savunurken eylem biçimlerindeki Dionizik duygusallık ve iradi görünüşlü kararda aşırılıklarının da nedeni olarak ortaya çıkmaktadır. Ama kazanan ne o ne budur. Ortak bir zeminde, yumuşatılmış Atina demokrasisi kazanır, ılımlılık kazanır. Bu durum tragedyanın ortaya koyduğu etik sorun, eril egemenlik, dişil yoksunlaşma ve işlevsiz kılınan kadının yas ritüeliyle bu yoksunlaşmanın onarılması üzerinden cisimleştirilmiştir.

3. Kreon ve tören

Türkçe ’de her ne kadar tören ve ritüel aynı anlamda ve bağlamda kullanılsa da aslında ayrı kullanım alanlarına sahiptirler. Ritüel ne kadar toplumun kendi bilgisinin depolandığı sembolik bir alansa, törenler de devlet ve kurumlarının ortak ruhunun temsilleridir. Fakat kaynakları ritüelde yatmaktadır.

“Devlet daha çok toplumun, gelişmesinin belli bir aşamasındaki ürünüdür; bu, toplumun, önlemede yetersiz kaldığı uzlaşmaz-karşıtlıklar biçiminde bölündüğünden, kendi kendine çözülmeye bir çelişki içine girdiğinin itirafıdır” (Engels, 1979: 221). Fakat devlet sadece kurumsal olarak gelişmez aynı zamanda meşruluk ve bu meşruluğu onaylayacak bir topluma ihtiyaç duyar. “Siyasi iktidarın meşruluğunun kurumsallaşmasının bir ucunda zorunluluk diğer ucundaysa ideolojinin yer aldığı ve her tikel topluluğun devletleşme sürecinde kendi özgül dinamikleri çerçevesinde işleyen karmaşık ve çok yönlü bir dayatma/ikna süreci bulunmaktadır” (Özbudun, 1997: 56). İkna sürecinde ise özellikle erken devlette ritüellerden devşirme devlet törenleri devreye girer. Devletin varlığı ve bekası için toplumun bir, eşit ve vatandaş olduğu, toplumun tek tek bireylerden değil de ortak bir ruhla hareket eden tek ve büyük bir organizma olduğu izlenimi için her devletin bir takım törenlere ihtiyacı vardır. Değerler sistemi yaratan bu törenler, toplumsal değerler sisteminin sürekliliğini sağlarlar ya da böyle bir yanılsama için yol gösterirler. “Bir ulusal kimlik oluşturmak, hem kamusal hem de mahrem alanın kurallarının ve kime ait olduğunun bir devlet politikası olarak belirlenmesi anlamına gelir” (Pekermen, 2012: 21). Devlet politikaları yaptıkları bu düzenlemelerde, mahrem alanı düzenlerken ritüelleri, kamusal alanı düzenlerken ise törenleri kullanırlar.

Törenler, ritüellerle ortak özellik gösterirler. Standartlaşmış eylemlerdir. Göklere bayrak çekmek, ulusun acılı günlerinde bayrağı yarıya indirmek gibi ortak bir dille hareket ederler. Ritüeller gibi tekrara dayanırlar. Bu anlamda mevsimsel ritüellerden çok şey almışlardır. 29 Ekim, 23 Nisan gibi belirli tarihlerde ulus bilincinin devamlılığı için kutlanırlar. Simgeseldirler. Askeri tüm kutlamalarda sadece simgeleri değil aynı zamanda performatif olduklarını gözlemleriz. Askerlerin aynı anda yaptıkları sert hareketler, uygun adımlar, hem düzeni simgeler hem de performatif yönüyle olağandan ayrılırlar.

Törenlerin ritüelden ayrılan yanları da vardır. En belirgin ayrılma noktası törenin kutsal olana gönderme yapmayışıdır. Ritüellerin tersi olarak törenler yerin kanunlarıyla ilişki kurabilmek için düzenlenmişlerdir. Ayrıca törenlerin seyircisi olabilirsiniz katılımcısı olmanıza gerek yoktur. Pratik bir sonuca yönelik oldukları için zaten vatandaş olmak, onları seyrederek de katılımcı olmanızı sağlayabilirler. Bunun yanı sıra törenler ritüeller gibi toplumsal bir hafızayı yansıtmazlar daha çok toplumsal hafızayı yaratmak için düzenlenmişlerdir. Ritüel ve tören arasındaki temel ayrım ise siyasi boyutlarıdır. Törenler siyasi iktidar tarafından organize edilmiştir. Oysa ritüellerin bir organizasyona ihtiyacı yoktur. Törenler mevcut iktidar ilişkilerinin devamlılığı üzerinden kurulmuştur ki, katılımcıların da bile bu vardır. Askerler, öğrenciler vb. belli sıralar ve organizasyonlarıyla törenlerde bulunurlar. Toplumsal mesafeler yeniden çizilir. Ama bu, kendiliğindenlik hissi yaratılarak yapılır. Tabi bu sahte bir kendiliğindenliktir. “Bir başka deyişle ritüelde egemen olan, kolektivitenin bir ideale yüklenmiş genel ve soyutlanmış iradesiyken, törende erk sahiplerinin, sistemin ideologlarınca biçimlendirilmiş kozmogoni/mitolojiye yakıştırılan iradesi egemendir” (Özbudun, 1997: 121).

“Tikel cemaatlerin ‘ulusa’ dönüşmesi için ulusal simge ve törenler bir gereksinimdir” (Özbudun, 1997: 59). İşte tragedya böyle bir dönemin anlatım türüdür. Eğer cemaatten devlete geçişin metniyse aynı zamanda ritüelden törene geçişin de metnidir. O halde Antigone metninde Antigone ritüel süreçler dahilinde değerlendirilirdiyse, aşırı duruşları bakımından karşı karşıya kaldığı Kreon da devlet temsili olarak tören dahilinde değerlendirilebilir.

Kreon kardeşlerden birini gömer. Ama onu bir kahraman gibi devlet töreniyle gömer.

ANTİGONE

*Kreon yalnız birini gömüyor abilerimizin
öbürünü gömütsüz bırakıyor aşağılamak için
Eteokles'in cenazesini doğru dürüst
Törenle kaldırttı, saygınlık içinde varsın diye ölüler ülkesine (21).*

Kimin kahraman kimin kahraman olmadığına Kreon yani temsil ettiği devlet karar vermiştir ve bu durum devlet töreniyle meşruluk kazanmıştır. Ritüel devletin elinde tören olmuştur. Devletin bu şekilde ölüyle ilgili kararı, cansız olan bedeni politik kılmıştır. Böylece ölü gömme ile ilgili performatif durum ritüelden törene dönmüştür.

O zamana kadar tanrılar ve dinle ilgili olan ölüyü gömme işi devlet bahis olduğunda törenleşmiştir.

KOROBAŞI

*Hakanım, deminden beri bunun tanrıların işi
Olup olmadığını düşünüyorum*

KREON

*Sus, kızdırma beni, yalnız ihtiyar değil
bunak olduğunda çıkmasın ortaya
sersem işleri yok ta tanrıların
bu ölüyle ilgilenecekler (278).*

Kreon'un nezdinde ölüyle tanrılar ilgilenmemektedir. Kontrol devlettedir. Bu artık tanrıların değil, devletin işidir.

Kreon hatasını anlayıp Antigone'yi kurtarmak için yola koyulduğunda Polüneikes'i gömer. Değişiminin etkisi bu gömme ritüelinde görünmektedir. Ama onu da yaktıktan sonra üzerine vatanının öz toprağından bir yığın yapar. Ölü bedeninin üzerine yığılan toprak gene devletle ilişkilendirilir.

Törenlere ritüellerin kaynaklık yaptığından bahsetmiştik. Oyunda ritüel ile tören arasındaki bağı kuranda bilici Teiresias olur.

TEİRESİAS

Ölüye karşı ölü biri ışık çocuğı

Öbürü yer altı tanrılarının malıyken

Gömdürmedin. Hem töresiz hem törensiz yatıyor (1065).

Fakat bilicilikte eski düzenin önemli görevlerinden biriyken, yeni düzenle birlikte gözden düşmeye başlamıştır. Bunu Kreon'un Teiresias' karşı tavrından anlamak mümkündür. Kreon Teiresias paragöz ve fesad olmakla suçlamaktadır.

Oyunun sonunda her iki uçta bulunan karakterde cezalandırılır. Daha öncede belirttiğimiz gibi kazanan Haimon'un belirttiğı ideal düzen olur.

KREON

Ben başkaları adına mı yöneteceğim devleti

HAİMON

Tek kişilik devlet mi olurmuş, despotluk senin ki

KREON

Devlet ona hakim olanındır, anlaşıldı mı?

HAİMON

Sen ıssız bir çölün hakimi olmalıymışsın (736).

Bu ılımlı demokrasi, ritüelle desteklenmiş devlet törenini zorunlu kılmaktadır.

KORO

Mutluluğun kaynağı

Anlayış ve sağduyu

Tanrısal güçlere saygı

Kendini bilmez kişi

Bencil istemiyle

Çanak tutar felakete

Ve böyle geçkin yaşta

Kafasını çarpa çarpa

Erişir bilgeliğe (1348).

Mutluluğun kaynağı olarak belirtilen aslında eski ile barışmış yeninin bekası, demokrasi- nin zemini ve sürdürülebilirliğidir.

Sonuç

Bu çalışma Antigone hakkında yapılan genel yargıya karşı çıkmak olasılığını tartışmaktadır. Yani Antigone akrabalık ve devletin karşı karşıya kaldığı bir metin olmaktan daha ötede bir yerde durmaktadır. Çünkü akrabalık, devletten ayrı bir oluşum değildir ve birinin desteği olmadan diğerinin olması mümkün değildir. Kaldı ki Antigone'nin içinde bulunduğu akrabalık ağı da ailesiyle ilgili hikâyeden dolayı son derece ikirciklidir. Ayrıca Antigone'nin ağabeyini gömme isteği diğer akrabaları olan kız kardeşi, dayısı ve nişanlısını trajik sonlara sürüklemektedir.

Antigone metnini din ve devletin karşı karşıya kaldığı, yer ve gök yasalarının karşılıklı çatışması olarak okumakta çok işlevsel görünmemektedir. Biliniyor ki din özel mülkiyetin korunması açısından her zaman mevcut egemen iktidarla yan yana durmuştur. Ayrıca daha önce belirttiğimiz gibi genelinde iktidar sahibinin özelinde Kreon'un iktidarını meşrulaştıran hep dindir. Ama burada devlet ve dinin birbirlerinden aldıkları destek kesintiye uğradığında birey için kendi kararlarını verebileceği, irade gösterebileceği bir çatlak açıldığını görüyoruz. Antigone bu çatlakta iradi bir faile dönüşüyor.

Antigone ağabeyinin ölümünden dolayı yastadır. Yas, ritüel süreçlerle evcilleşmez ise yıkıcı ve dönüştürücü gücü harekete geçer. Antigone ölüm ardından yaşadığı kayıp ile birlikte başkası üzerinden yapılan tanımı yitirmiş ve saf varlığı ile baş başa kalmıştır. Antigone'nin yeni bir statüye kavuşması ancak ritüelle onaylanması ve toplum tarafından tanınması yoluyla olabilirdi. Eşikte kalan için toplumla tekrar bir olmanın yolu ise ritüellerden geçmektedir. Antigone hem metin olarak, hem de karakter olarak bir eşikte yer almaktadır. Bu eşikte olma hali nedeniyle Antigone metninde karşı karşıya Dionizik-Apollonik değerler karşıtlığından gelen aşırılıktır.

Kısaltma:

akt: Aktaran

Kaynaklar

- Butler, J. (2004). *Kırılğan hayat*. İstanbul: Metis.
- Butler, J. (2007). *Yaşam ile ölümün akrabalığı*. İstanbul: Kabcacı.
- Cropp, M.(1997). Antigone's last speech. *Greece & Rome*, S. 44, ss. 2.
- Engels, F. (1979). *Ailenin, devletin, özel mülkiyetin doğuşu*. Ankara: Sol.
- Elhsatin, J. B. (1982). Antigone's daughter. *Democracy* 2, ss. 2.
- Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. New York: Longman.
- Fairclough, N. (2001). *Language and power* (2nd edition). London: Longman.
- Gaster, H. T. (2000). *Thepsis*. İstanbul: Kabcacı.
- Geertz, C.(2010). *Kültürlerin yorumlanması*. Ankara: Dost.

- Güçbilmez, B. (2005). *İroni ve dram sanatı*. Ankara: Deniz.
- Hegel, G.W.F. (1986). *Tinin görüngübilimi*. İstanbul: İdea.
- Honko, L. (1979). Theories concerning the ritual process. *Science of Religion Studies in Methodology*. Lauri Honko (Ed.). Paris, New York: Palgrave.
- Kottak, C. P. (2002). *Antropoloji: İnsan çeşitliliğine bir bakış*. Ankara: Ütopya.
- Loraux, N. (1998). *Mothers in mourning*. Ithaca: Cornell University.
- Özbudun, S. (1997). *Ayinden törene*. İstanbul: Anahtar.
- Pekermen, S. (2012). *Film dilinde mahrem*. İstanbul: Metis.
- Schuyt, T. N. M., & Schuijt, J. J. M. (1998). Rituals and rules: about magic in consultancy. *Journal of Organizational Change Management*, 11(5), 399-406. <https://doi.org/10.1108/09534819810234823>.
- Soderback, F. (2006). *Feminist readings of Antigone*. New York: State University.
- Skalnik, P. (1993). *Bir süreç olarak erken devlet*. Ankara: İmge.
- Thomson, G. (1990). *Tragedyanın doğuşu*. İstanbul: Payel.
- Turner, V. (1969). *Liminality and communitas, in the rituel process: Structure and anti-structure*. Chicago: Aldine.
- Turner, V. (1982). *From ritual to theatre*. New York: PAJ.
- Van Dijk, T. A. (2003). Critical discourse analysis. D. Schiffrin., D. Tannen, and E., H. Hamilton (Ed.). *In The Handbook of Discourse Analysis*. Oxford: Blakwell.